

ОЛЕКСАНДР БОЖОК,
ВОЛОДИМИР БОЖОК

Дерева, оспівані народом

Дерево віддавна мало символічне значення в культурі різних народів. Українці використовували дерева у різноманітних обрядах, облаштуванні оселі та лікувальних цілях. Історія та звичаї українського народу формувалися на території, що здавна славилася багатими ґрунтами, чудовою природою та кліматом. У народних піснях, думах та прислів'ях майже з усіх куточків України трапляються назви дерев (калина, верба, тополя, явір та інші). Проте є й такі регіони, де ці назви збереглися у народних оповідях, але сьогодні дерева цих порід там вже не ростуть. Згадаймо тис ягідний, що зростає тільки в Криму та Карпатах. Поблизу Місхора красується тис, який „пам'ятає” римських легіонерів, що колись збудували в цьому урочищі фортецю. У минулому тис займав значну площу в Карпатах. На історичні місця його зростання вказують назви міст Тисів, Тисовець, Тисмениця. Торгівля деревиною тису призвела до винищення цього дерева. З нього робили списи, луки, руків'я до мечів і кинджалів, скриньки, сувеніри, музичні інструменти, тисом оздоблювали королівські палаци. Вироби з тису живуть тисячоліття, вони практично непідвладні часу.

КАЛИНА – СИМВОЛ УКРАЇНИ

Найбільш оспіваним деревом є калина, яку називають символом України:

*Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.*

У багатьох слов'янських народів калина є символом дівочої краси й кохання. Згадаймо народні порівняння: „дівчина, як у лузі калина”, „гарна, як калина”, „дівча виростає, як калина розквітає”, „стоїть, як калина при дорозі”, „калина в цвіту – дівчина у вінку”. Червоним кольором калину на щастя і долю вишивали на рушниках. Калина і досі є „весільним деревом”: гілками калини прикрашають столи, весільні короваї, дівочі вінки й гостинці. Наречена перед весіллям дарувала нареченому рушник, розшитий листям і плодами калини. Димом калини обкурювали хату від злих духів і нечистої сили.

Мабуть, ще з часів язичництва на покутті хати, на причіпках розвішували грона калини разом із деревієм, волошками, головками маку.

Плоди калини стали символом мужності людей, що віддали своє життя боротьбі за Україну. Для українців, що відстоювали загальнонаціональні інтереси, вели непримиренну боротьбу з поневолювачами українського народу, девізом стало:

*А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!*

ДУБ – ПЕРУНОВЕ ДЕРЕВО

А ось символом довголіття й сили є дуб. Наші пращури обожнювали його, вважали священним деревом, житлом і храмом Перуна – головного бога, володаря блискавки й грому. Вони помітили, що у найвищі і найбільш кряжисті дуби-велетні блискавка вдаряє частіше, ніж в інші дерева. Ці гіганти ніби притягували до себе блискавки. Така вразливість пояснюється тим, що дуб підіймається вище над іншими деревами, має надзвичайно глибоке коріння і є провідником електричних розрядів з атмосфери в землю. Язичники вірили, що в шелесті листя чується воля богів, яку вміли читати волхви й жерці.

У дохристиянський період у Києві, на Старокиївській горі, був головний пантеон богів: Перуна, Велеса, Даждьбога, Стрибога, Хорса та інших. Пантеон розташовувався під могутнім багатовіковим свяченим дубом в одинадцять обхватів. У 988 році, після прийняття християнства, князь Володимир наказав знищити храм верховного божества язичницьких богів. Дружинники зрубали священний дуб і по крутому схилу кинули у Дніпро. Фанатичні шанувальники Перуна кинулися рятувати дерево, яке котилося вниз, і могутній стовбур роздавив їх. За свідченням літописців, весь схил був червоний від крові. Люди бігли берегом за перуновим деревом і кричали: „Видибай¹, наш боже, видибай!“ Ідол виплив із води, й хвиля прибила його до правого берега. Це місце називали Видубичі.

¹Видибати – виходити звідки-небудь, кудись; впливати.

Навіть після прийняття християнства східнослов'янські племена продовжували шанувати багатовікові дуби. Саме дуб у нас вважається царем серед дерев, як лев серед звірів. Українці присвятили йому величезну кількість пісень і віршів.

Дуби-довгожителі мають власні імена. Серед багатовікових дубів найбільшою популярністю в Україні користується Запорізький, який росте біля села Верхня Хортиця. Фахівці стверджують, що нині цей дуб у розквіті сил і добре плодоносить. Йому понад 700 років, стовбур на висоті грудей має 6,32 м в обхваті. Висота велетня – 36 м, а могутня крона розкинулась на 43 м у діаметрі. Запорізький дуб – представник тих дрімучих лісів, які у минулому нещадно знищили. Від цього дуба козаки йшли у похід на татар. Легенда розповідає, що навесні 1648 року, йдучи в похід під Жовті Води, під цим дубом виступав Богдан Хмельницький. Під ним запорожці на чолі зі славним кошовим Іваном Сіркою писали знаменитого листа турецькому султану.

Ім'я гетьмана Хмельницького носить 600-річний дуб в Бережанах, що на Тернопільщині, а на схилах Кириківського яру, поблизу селища Буда Чигиринського району, росте 1000-річний дуб Максима Залізняка, що має в обхваті стовбура 8,65 м. Він „пам'ятає“ хрещення Русі і Золотоординське ярмо. У 1843 році цей дуб малював Тарас Шевченко. На Прикарпатті у Заліщиках росте дуб Олексі Довбуша, якому вже понад 400 років.

Дуб полюбляє родючі ґрунти, тому ще за 3–4 тисячі років до н. е. трипільські племена випалювали дубові ліси і сіяли сільськогосподарські культури. Саме в той час виникло прислів'я: „Де дуб, там і поле“. На жаль, великі площі дубових лісів вирубали, що значно зменшило лісистість України.

ВЕРБА – БЕРЕГІНЯ ДОМУ

Найтісніше з усіх дерев була зв'язана із життям і побутом українців верба. У часи язичництва наші пращури вірили, що вона охороняє людей і їхнє житло від злих духів і пожеж, береже худобу. У слов'ян це дерево символізувало щасливе сімейне життя.

За Святим Писанням, під ноги Ісусу Христу кидали пальмові гілки, коли він востаннє йшов до Єрусалиму. Пізніше в наших широтах пальмові гілки замінили на вербові, зберігаючи символізм, оскільки вербі приписували цілющі властивості. В пам'ять про цю подію християнська церква встановила напередодні Великодня Вербний тиждень, наприкінці якого віруючі несуть до церкви вербову гілку, освячують її, а потім садять на садибі біля річки. Вербва вважалася священним деревом, символом відродження природи, вічності життя. Саме верба символізувала давньослов'янського язичницького бога сонця – Ярила. До наших днів зберігся народний звичай влаштовувати на його честь свято в ніч на Івана Купала. Коли стемніє, біля завітчаної верби запалюють багаття, співають веселі, жартиві купальські пісні, сміються, жартують, стрибають через вогнище. Свято триває до глибокої ночі. Над ранком дівчата кидають вінки з верби у воду, загадуючи свою долю. Якщо водоверть не закрутить вінок і не потягне його на дно, а винесе на середину річки і дарунок дівчини попливе далі без перешкод, то це віщує їй щасливе майбутнє з коханим. У народі є повір'я: хто закохається в ніч на Івана Купала, той збереже своє почуття навіки.

Здавна український народ шанував вербу і оспівував її у піснях. Мабуть, після калини найбільше пісень складено саме про вербу.

*В кінці греблі шумлять верби,
Що я насадила.
Нема того козаченка,
Що я полюбила.*

Вербва в Україні є символом її чарівної природи і трагічної долі. З особливою шаною і теплотою оспівував вербу великий син українського народу Тарас Шевченко. У далекому казахському степу вона нагадувала йому рідну Україну.

*Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.*

Великого Кобзаря на заслання скерували з Орської фортеці у Ново-Петрівське укріплення. Шевченко взяв із собою гілку верби і посадив її у безводному казахському степу. Вона прийнялася і за сотню з лишком років перетворилася на могутнє дерево. Туристи з України привозять гілки цього дерева і висаджують їх у наших

парках та скверах. Тож тепер у містах і селах України росте чимало нащадків цього унікального дерева-пам'ятки.

Чому верба така популярна? Бо красива, корисна, невибаглива до ґрунту і кліматичних умов, легко розмножується. Живуча й аскетична водночас. Її коріння проникає на глибину понад 3 м, досягає водоносних шарів і ніби розкорковує їх. Джерела, вирвавшись з-під землі, живлять малі річки, а верби біля них набираються сил і глибше проникають своїм корінням в ґрунт. Зарості верби – надійні вартівні наших річок, дешевий і надзвичайно ефективний біологічний фільтр. Недарма народні приказки кажуть: „Де верба, там і вода“, „Вербва водою живе, верба й воду береже“.

Вербва, провісниця і радісний символ весни, першою серед усіх інших наших дерев цвіте й одягається у ніжно-зелене вбрання, а восени тішить своїм золотим листям.

Особливу цінність має деревина верби, з якої виготовляють народний інструмент – кобзу. А верба, що росте чагарниками, придатна для виготовлення товарів народного споживання. Вироби з лози, виготовлені народними майстрами-умільцями, за красою і витонченістю не поступаються рукоділлю мережниць. Це справжні шедеври мистецтва.

Ми розповіли про три дерева, що розповсюджені на території України і стали її символами. Згадаймо ще липу, явір, смереку, березу, горобину, ялівець... Кожне з цих дерев – унікальне творіння природи і має свою „біографію й географію“.

